

VÉGEL LÁSZLÓ

Peremvidéki európaiság

Todor Manojlović szellemisége és művészete egyszerre modern és vidéki, európai és balkáni, kozmopolita és vajdasági. Olyan jelzők ezek, amelyeket a XX. században nehéz összebékíteni. Szinte lehetetlen. Nem is csoda, hogy a szerb költészetben és kultúrában nehéz kijelölni a helyét, és személye mindvégig a félreértések és ellentmondások áldozata volt.

1883-ban született a bánati Nagybecskerekben, és 1968-ban halt meg ugyanott. Szülővárosában magyarul fejezte be a gimnáziumot, katonaidejét Temesvárott, Karlócán meg Fehértemplomon szolgált. Rilket, Stefan Georget és Hofmannstahl olvasott.

Leszerelése után, 1907-ben Budapesten jogot tanult, a színház azonban jobban lekötötte érdeklődését. A kordokumentumok szerint rokonszenvet érzett az operett iránt, Fedák Sári volt a kedvenc színésznője. Budapestről Nagyváradra költözött, ahol joghallgatóként kapcsolatba került Adyval és a holnaposokkal.

Kázmér Ernő *Kalangyában* megjelent tanulmányából tudjuk, hogy Manojlović a nagyváradi EMKE kávéházban felolvasta az általa németre fordított Ady-verseket, amelyeket az egyébként németül alig tudó Ady nagyra tartott. Naplójegyzeteinek jelentős részét németül írta.

Első költeményeit németül írta, és a *Temischwarrer Zeitungban* közölte. Ezek után kezdődik európai vándorútja. 1910-ben Budapesten tartózkodik, aztán Bécsbe költözik, majd Münchenben művészettörténetet tanul, aztán tanulmányai Firenzébe szólítják. Egyszerre lelkesedik a reneszánsz művészetért meg a futurizmusért. A futurista Firenzéről esszét ír. Ekkor ismerkedik meg Apollinaire költészetével, aki nagy hatást gyakorol rá.

Firenzéből újra Temesvárra költözik, aztán Velencébe vezet az útja, majd a bázeli egyetemen tanul. Az első világháború Németországban éri, ahonnan Korfu szigetére megy, majd csatlakozik a Monarchia ellen harcoló szerb katonasághoz, amellyel részt vállal nemzete felszabadításában.

A Manojlović-émlékkonferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

Az első világháború után a nagybecskereki költő a szerb kultúra központjában, Belgrádban tevékenykedett, ahol az európai modernizmus képviselőjeként szembe kerül a hangadó irodalmi kánonokkal, amivel „kiérdemeli” a gyökértelen kozmopolita jelzőt. Nem tudott alkalmazkodni az uralkodó nemzeti irányzatokhoz, mert kulturális gyökerei sokfelé kötődtek, mindezekelőtt a soknemzetiségű és többkultúrájú Vajdasághoz.

1941-ben széthullott Jugoszlávia. Todor Manojlović a német megszállás alatt lévő Nedić Szerbiájába került. Belgrádban, a Quisling-kormányzat idején a *Srpska književna zadrugában* vállalt tisztséget. A szocialista hatalom sokáig hallgatásra kényszerítette. Kéziratban maradtak meg a megszállás idején írott antisziszta versei, amelyek vezéreszméjét Adytól kölcsönözte: Ember az embertelenségben. Az ötvenes években

lehetőséget kapott, újra megszólalhatott, ám a gyanú árnyékától nem menekülhetett. Haláláig közepszerű vidéki költőnek tartották. 1968-ban távozott az élők sorából, akkor, amikor Jugoszláviának megrendültek a morális alapjai.

Todor Manojlović tanúja lehetett a nemzetek feletti államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia szét hullásának. Jelen volt a közép-európai nemzetállamok születésénél, érzekelte e folyamat minden ellentmondását és drámáját.

A Monarchia összeomlását nem úgy élte át, mint például az osztrák irodalom nagyjai Rothtól Musilig. Az ő világában nem egy mítosz omlott össze, nem egy tehertől szabadult meg, hanem a nemzeti eszme érvényesülésének tanúja volt. Nem a vesztesek, hanem a győztesek oldalán állt. Olyan politikai diadalt vallhatott magáénak, amely számára kulturális veszteséget (is) hozott.

Nem is úgy élte meg, mint a magyar írók többsége, akik bár megszabadultak egy tehertől, ugyanakkor óriási traumát éltek át. Gondolok itt természetesen a trianoni szerződésre, amelyet még a nagy európeér Babits is megsejtenedett, akit egyébként Manojlović Ady mellett a magyar költészet egyik legnagyobb képviselőjeként tartott számon.

Nyilvánvaló, hogy másként élte át ezeket a történelmi pillanatokat egy magyar, illetőleg egy osztrák. A Manojlović-paradoxonhoz tartozik, hogy a nemzetállami szerbekhez képest is másféle helyzetben találta magát, és ez a különbség fontos szerepet játszott életében és művészetében egyaránt.

Todor Manojlović peremvidéki, vagyis vajdasági szerb volt, ami azt jelentette, hogy bár a politikai eseményeket empátiával szemlélte – ami magától értetődő, hiszen valóra vált a vajdasági szerbek régi álma –, a nagy politikai tervezet megvalósulását egészen új kontextusba helyezte.

Hogy mivel járt a régi kulturális kontextus elvesztése? Nos, azzal, hogy előzőleg egyaránt otthon érezte magát nemcsak a szerb, hanem a magyar, a román és a német kultúrában is. 1918 után ez a komplex, ambivalenciával terhes kulturális kontextus elveszett. Politikailag hazára talált, ezzel szemben elvesztett egy kis kulturális univerzumot.

Élete és költészete Nietzsche egyik gondolatára emlékeztet. „Mert sorsuk kemény – írta a német filozófus –, reményük bizonytalan, számukra vigaszt találni művészet – de mi haszna! Mi hontalanok fajilag és származás szempontjából túlságosan sokfélék és kevertek vagyunk mint »modern emberek«, s éppen ezért nemigen csábít bennünket az a kísértés, hogy

Balról jobbra: Rusz Boriszlav, Végel László, Radics Viktória, Pomogáts Béla, Brinduşa Armanca, Szekernyés János és Módos Péter

részt vegyünk abban a hazug faji önimádatban, amely ma Németországban a német érzület jeleként parádézik... Mi, hogy egy szóval fejezzük ki magunkat – s ez legyen a becsületszavunk! – jó európaiak vagyunk, Európa örökösei, az európai szellem évezredeinek, kincsekkel zsúfolt, de bőségben elkötelezett örökösei.”

Szerb író volt, több kulturális, vagyis heterogén identitással, ami a XX. század elején Európa peremvidékein, főleg Kelet-Közép-Európában, nem volt ritka jelenség. Todor Manojlović azonban szinte mintaszerűen képviselte ezt az identitást, hiszen a Vajdaságban a szerb, a magyar, a román és a szlovák, meg természetesen a zsidó kultúra nagyon izgalmas eklektikus ötvözetet képviselt. Ez a jelenség azonban csak a peremvidéken lehetséges, a fővárosokban, a nemzeti kultúra centrumaiban nem nagyon értették, illetve ha megpróbálkoztak az értelmezésével, akkor is következetesen idegenkedéssel fogadták. Ma ez az eklektikus szellem átköltözött Európa nemzetileg tarka megalopoliszaiba, Párizsba, Londonba és Berlinbe, úgyhogy az úgymond provinciális költő még a mementójában is az európai avantgárdhoz tartozik.

Verseit vagy kísérleti drámáit olvasva mindennek előtt arra kell rádöbennünk, hogy a félreértések és a mellőzések alapja az, hogy életműve nehezen értelmezhető nemzeti irodalmi diskurzus keretein belül vizsgálva. Nem csak az úgynevezett nemzeti orientációjú irodalmi kánonok szempontjából volt nehezen értelmezhető, hanem annak az alternatíváját képviselő modernisták sem vallották igazán sajátjuknak. Mindenkit megelőzve, valamelyest mindenhol idegen volt.

Szembevető volt ez mindjárt az első világháború után, amikor a szerb irodalomban rendkívül fontos szerepet játszottak és nagy jelentőségre tettek szert a szürrealisták, akik, bár ádáz küzdelmet vívtak a

Az egykori temesvári Ferenc József Színház

hagyományelvű irodalmi kánonokkal, mégis szervesen beépültek a szerb irodalmi értékrendbe, ahol aztán igen fontos helyet foglaltak el. Velük szemben Todor Manojlović avantgardizmusa marginális maradt, habár ő is – akárcsak a szürrealisták általában – ugyanazokat a formabontó elveket vallotta. Formailag ikerestvérek voltak, szellemi gyökereikben különböztek. Egy irányba tartottak, de más irányból érkeztek.

Ugyanez játszódott le az ötvenes évek második felében és a hatvanas évek elején is, midőn a szerb irodalomban a szocialista realizmussal szemben modernista irányzatok érvényesültek. A modern szenzibilitás és az európaiság felé történő nagy horderejű nyitás sem hozta magával Manojlović költészetének elismertetését, ekkor is kívül rekedt az irodalmi életen, csak afféle középszerű költőnek nevezték, annak ellenére, hogy poétikája alapján az újjászülető modernizmus egyik őseként szerepelhetett volna. A gyerekek nem értették az apjukat.

A modern költészeti kifejezésformák, a poétikai eszköztár egyértelműen feltételezte az elismerést, aminek az elmaradása Manojlović életművének kulturális hibriditásával, avagy – Derrida szavaival élve – kulturális kreolizációjával magyarázható. A két világháború közötti időszakban Manojlović is, meg a belgrádi szürrealisták is az európai modernitás felé nyitottak, majdnem ugyanazokat a szerzőket tekintették példaképüknek, azzal a különbséggel, hogy más-más perspektívából közelítették meg azokat. A belgrádi modern irodalomnak volt egy biztos kiindulópontja: a nemzetállami keret, még akkor is, ha képviselői vitába keveredtek vele, sokszor radikálisan tagadva azt. A belgrádi szürrealisták botrányai ellentétek voltak ugyan, de szereplői biztosak lehettek saját identitásukban. Manojlović esetében azonban egy komplexebb és sokkal sérülékenyebb paradigmát tapasztalhatunk, mivel egy erősen decentralizált kulturális modellt képviselt.

Ugyanez a helyzet ismétlődik meg az ötvenes évek végén a modernisták és a szocialista realisták közötti

konfliktusban is. A szerb kultúra rendkívül izgalmas és jelentős periódusában ennek a modernizmusnak egyik őse, Todor Manojlović nem játszott szinte semmilyen szerepet.

Felfedezését elsősorban a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején létrejövő újvidéki neoavantgárd mozgalmaknak köszönheti. Az unokák felismerték és megértették a nagyapát. Tisztelői és értői akadtak előtte is, de ezek inkább személyes hitvallások voltak. Az eleven manojlovići hagyományról akkor szólhatunk, amikor poétikája közvetve vagy közvetlenül inspirálta a fiatal írókat.

Vajdaság, ezen belül Újvidék a hatvanas évek végén, illetve a hetvenes évek elején fontos szerepet játszott Jugoszlávia kulturális életében. A város és a tartomány őrizte a dunai egyensúlyt, és fontos találkozási pontot képviselt. A viszonylag békés korszakban az új lendületre szert tevő szerb irodalmi élet mellé felzárkóztak az úgynevezett nemzetiségi irodalmak, és születendőben volt egy új vajdasági hibrid kulturális paradigma. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy az újvidéki neoavantgárd mozgalomhoz tartozó fiatal írók egyrészt nagy jugoszláviai nyitottsággal rendelkeztek, másrészt pedig a neoavantgárd csoportok különböző nemzetiségű, főleg a vajdasági szerb és a vajdasági magyar kultúrához tartozó alkotókat fogtak össze. Amit valaha Manojlović egy személyben, azt most ezek a csoportok kollektíven képviselték.

Jugoszlávia felbomlása, a balkáni háborúk, a nemzeti viszályok, a populista nacionalista eszmék a hátérbe szorították és jelentős mértékben marginalizálták az említett irodalmi mozgalmakat, a szellemi és az irodalmi élet jellege jelentős mértékben megváltozott, ám azt a peremvidéki európai hagyományt, amelyet többek között Todor Manojlović életműve is képvisel, nem lehet többé figyelmen kívül hagyni. ■

Todor Manojlović rajzolt arcképe a Kalangya c. folyóirat 1944. február 15-i számából